

Türk Eklerinin Etimolojisi Hakkında

Janna Orınbasarkızı TEKTİGÜL

Eklemeli dillerin kelime bünyesinde, kökleri gibi ekleri de çok büyük bir gelişme yolundan geçmiş ve bu süreç hâlen devam etmektedir. Eklerin başlangıçta sayı bakımından önemsiz olduğu ve günümüzdeki niteliklere sahip olmadığı tahmin edilmektedir. Bu yüzden onlar köklere bağımlı kalmış, bazıları ise, isim ve fiil gibi gramer gruplarının sözcük türleri olarak türemesinde ve daha sonraki oluşmasında gövdeleri teşkil etmiştir.

Ekleme sırasında köklere getirilen eklerin kolaylıkla ayırt edilebileceğini ve eklemeli dillerdeki kelimelerin şekil yapısının sözdizimsel kelime gruplarına benzediğini belirten bazı araştırmacılar “*Bu dillerde gramer vazîfeli şekiller müstakil olarak kullanılan kelimelerle verilebilir*” fikrini öne sürülmekte, zira, başlangıçta kelimelerin böyle bir şekil yapısının hiç olmadığı düşünülmektedir. Fakat, O. Böhtlingk ve V.V. Radloff, eklerin tek başlarına müstakil olarak kullanılan kelimelerden türemesi gibi tek taraflı varsayımı, Türk ve Fin dillerinden birçok örnekler vererek çürütmeye çalışmıştı. Gene de geçen yüz yılın dil bilimcileri oy birliğiyle birçok eklemeli belirtilerin başlangıç noktası olarak tek başlarına müstakil olarak kullanılan kelimeleri tanımuşlardı. Böylece Fin-Ugor dillerinin uzmanı sayılan K. E. Maytinskaya:

“Fin-Ugor dilleri tarihinin daha derin incelenmemesine rağmen, birçok yapım eklerinin tek başlarına müstakil olarak kullanılan kelimelerden türediği şüphesizdir. Örneğin, Macar dilinde bazı isim yapma eklerinin müstakil kelimeler, ve aksine, bazı müstakil kelimelerin ekler hâlini alma seyri izlenmektedir.”¹

görüşüne varmıştı. O, daha sonra eklerin müstakil kelimelerden türeme sürecine çekimli dillerde de rastlanabileceğini belirtmiş ve örnek olarak, Alman dilinde iç çekimsiz durumlarda eklemeli dillerdeki gibi, kelimelerin kolaylıkla birbirinden ayırt edilebilecek bitişik şekildeki gövde ve eklerden oluşma seyrinin izlenebileceğinden bahsetmişti. Maytinskaya, bu hâdisenin eklemeli dillere özgü olduğunu ve bu hususta Alman dilinin eklemeli dillere yakın oldu-

¹ Maytinskaya K.E., “*Obrazovanye i Klassifikatsiya Suffiksov v Agglyutinativnih Yazıkah*” // *Morfologičeskaya Tipologiya i Problema Klassifikatsii Yazıkov*, 1965, s. 154.

ğunu belirtmektedir. Biz, K. E. Maytinskaya'nın Hint-Avrupa dillerindeki birçok yapım ekinin müstakil kelimelerden oluşması hakkındaki görüşüyle aynı fikirdeyiz, zira, "böyle geniş kapsamlı bir geçiş, belirtilen dillerin gelişmesindeki çekimlilikten önceki dönemini kapsamaktadır."

Çukçen dili uzmanı P. Ya. Skorik, Çukçen dilindeki kök-gövdelerin basamaklı şekilde yapım eklerine sürekli geçiş yolunu belirleyip onların tabiatını şöyle göstermişti: "Kök → gövde → maddî manalı yapım eki → maddî manası zayıf olan yapım eki → şekil türetme eki."²

Bütün bunlar çağdaş Çukçen dilindeki şekillerin de eski devirlerde birçok diğer dillerdeki gibi isim kelimeler olduğunu göstermektedir. Yani, bu söylenen hadisenin sadece Türk dillerinde değil, dünyadaki başka dillere de özgü olduğunu kanıtlamaktadır.

Meşhur Türkolog A. M. Şçerbak, daha 1957 yılında yazdığı makalesinde "Eklemeli belirtilerin müstakil kelimelerden oluştuğu hakkındaki görüşün, doğruluğu şüphesizdir." demiş de, 1974 yılındaki diğer bir makalesinde bu meseleye başka bir açıdan bakarak "İç yapısı iki şekilden oluşan morphemler etimoloji bakımından inceleme için uygundur ve onlar çoğunlukta müstakil kelimelere yakındır"³ diye belirtmişti. Bizce, burada bilginin eklerin oluşma sürecindeki eklemenin rolüyle ilgili musallat fikirden çekildiği görünmektedir.

Kelimelerin bünyesinde manalı ve gramer vazifeli birtakım şekillerin oluşması, dilin kelime hazinesinde tek kullanılan müstakil kelimelerin statü almasıyla doğrudan doğruya ilgilidir. Buradaki tek başına kullanılan müstakil kelimeler, belirli tertiplerde yan yana gelerek kelime gruplarını oluşturan ve yardımcı mana ve gramer vazifeli kategorilerin (örneğin, yardımcı fiiller) fonksiyonunu yapan dil birlikleridir.

B. A. Serebrennikov, "Ünlü seslerin vokal uyumuna uyması bile, eklemeli dillerde müstakil kelimelerin şekil hâlini almasını göstermektedir." diye, örnek olarak **-ban/-ben** eklerinin tarihî gelişmesi üzerine dikkat çekmiştir. Ona göre, **benn** ön ek şeklinden oluşan **-ban/-ben** eki bel "iç, iç taraf" kelimesinden türemiştir. Macar dilinin XVIII. yy'daki eski yazıtlarında bu ön ek sadece **benn** şeklinde kullanılmış ve icabında hâl eklerine de geçebilecek durumda olmuş. Sonradan kelime bünyesinde kök ile birleşerek daha sıkı temas girince ortaya **ban/varos ban** "şehirde" şekli çıkmış.⁴

Bununla birlikte, B. A. Serebrennikov'un morphemlerin birleşmesinin ekleme suretinin belirli bir devir ile ilgisi olmadığını belirtmesi de dikkat çeker.

² Skorik P. Ya., *Oçerki po Sintaksisu Çukotskogo Yazıkı, // Inkorporatsiya, 1948, s. 92.*

³ Şçerbak A. M., *Metodi i Zadaçi Etimologičeskogo Issledovaniya Affiksial'nıh Morphem v Tyurkskih Yazıkab // Sovetskaya Tyurkologiya, 1974.*

⁴ Serebrennikov B. A., *Ob Ustoyçivosti Agglyutinativnogo Stroya i Vopros o Morfoloģičeskom Tipe Yazıkı // Morfoloģičeskaya Tipologiya i Problema Klassifikatsii Yazıkov, Moskva-Leningrad, 1965, s. 13-14.*

Bilgin,

“Bu suret her devirde, eski veya yeni dillerde ortaya çıkabilir. Dillerin şekil yapısı sisteminde belirli derecede devamlılık bilinmektedir. Başlangıçta müstakil kelime yardımcı kelime hâlini alır, sonra yardımcı kelime son ek, son ek ise kelime köküyle birleşerek bitişik şekillere döner. Çekimli yapının çeşitli iç gelişmeleri yapının kaybolmasına ve çözümsel yeni yapının ortaya çıkmasına neden olur. Yeni yardımcı kelimeler gene şekiller hâlini alıp yeni eklemeli yapı meydana çıkar”

fikrini ileri sürmüştür.

L. B. Nikol'skiy *Eklemelinin İkinci Tarafı Hakkında* adlı eserinde,

“Birçok dillerin yapı şekli gelişmesinin üç kademesinden de geçtiğini kabul ederiz. Bu kademeler: tek heceli dil // eklemeli dil // çekimli dildir. Üstelik, oluşma bakımından çekimli dillerin gövdesini eklemeli son ek, eklemeli son ekin gövdesini yardımcı kelime, yardımcı kelimenin gövdesini müstakil kelime oluşturmuştur.”⁵

demektedir.

K. Jubanov'dan sonra N. K. Dmitriyev, Türk dillerinde kelimelerin şekil yapısı bakımından gelişmesinin dört safhası hakkındaki teorisinde, Türkologların görüşlerini umumileştirmiştir. Bu teoriye göre, Türk dillerinde kelimelerin morfolojik gelişmesinin başlangıç noktası asıl metinde veya onun dışında belli bir mana ifade edip müstakil olarak kullanılan kelimelere dayanır. Ses yapısı bakımından birtakım seslerden oluşan müstakil kelime, özgün bir vurguya ve sözcük türlerindeki diğer kategoriler gibi morfolojik şekil değiştirme niteliğine sahiptir. Morfolojik gelişmenin ikinci safhasında müstakil kelimeler yardımcı kelimeler (isim veya fiil) grubuna geçebilir. Şekil bakımından yardımcı kelimelerin esas kelimelerden farkı yoktur, fakat onlar kelime bünyesinde manalarını kaybedebilir ve sadece gramer vazifeli şekiller olarak kullanılır. Morfolojik gelişmenin üçüncü safhasında şekil olarak değişmeyen ve ne vazifeli şekli ne de vurgusu olan ön ekler meydana gelir. Dördüncü safhada ise, kelime bünyesinde ses yapısı bakımından birtakım seslerden oluşan ses zincirini, kök ve gövdeye bağımlılığını ve vurgusunu kaybedip sadece kelimelerin arasındaki ilişkileri bildiren gramer vazifeli şekiller ortaya çıkar.⁶

Bu hususta akademisyen B. M. Yunusaliyev, kendi görüşünü şöyle belirtmişti: *“Yukarıda bahsedilen sistem, bizce, yardımcı kelimelerin müstakil kelimelerden, eklerin ise, yardımcı kelimelerden ortaya çıktığını kanıtlamaktadır. Bura-*

⁵ Nikol'skiy L. B., O “Vtoroy Ctorone Agglutinatsii” // *Morfologičeskaya Tipologiya i Problema Klassifikatsii Yazıkov*, Moskva-Leningrad, 1965, s. 265.

⁶ Jubanov H. K., *Issledovaniya po Kazahskomu Yazıku*, Almatı, “Gılım”, 1966.

da tarihî prensip tamamıyla korunmuştur."⁷

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, ek ile kompozit parçaları arasında net bir değişmez sınır çizilemez. Zira, bu, kelimenin şekil yapı fonksiyonunun sistemi ve gelişme suretiyle (özellikle, kök morfemlerin yapım eklerini kabul ettiği durumlarda) karşılıklı bağımlıdır. Birçok araştırmacılar, kelime yapımı ile ek ekleme arasında tarihî açıdan ilkel bir farkın olmadığını, çünkü herhangi bir ekin başlangıç noktasının müstakil kelimeye dayandığını ve ekin kendisi kelime yapma sürecinde ortaya çıktığını belirtmektedir.

W. Kotwicz'in ifadesine göre, Altay dillerinde kök kelimelerden oluşan tek heceli son ekler de, belirli bir manalı müstakil kelimelerden oluşan türemiş son ekler de mevcuttur. O, türemiş son eklerin oluşma yolunu: "*Müstakil kelimeler başlangıçta ünlü seslerin vokal uyumuna uymamışlar. Fakat, zamanla bu özelliklerini kaybedip enklitikaya dönmüş. Bu yolla ek hâlini alanlar: 1) Yardımcı kelimeler; 2) Yer tamlayıcıları ve zarflar; 3) Bazı müstakil kelimeler*" diye anlatmaktadır. W. Kotwicz, böyle kelimelerin grubuna çağ (g) "birlik, vakit" > -ça/-çä eki; tur-~dur- fiil kökü "dur-">tir-~dir->ti>t eki; birlä(n)->birlä ön eki>birlä(n) gibi köklerin oluşmasını saymıştır.

V. D. Arakin'in görüşü de bunlara yakındır. O da N. K. Dmitriyev gibi ek morfemlerin oluşmasında üç seviyenin olduğunu belirtmiştir.

Böylece, söylenen fikirleri kısaca özetlersek, Türk dillerindeki birçok ekin etimolojisinin gelişmenin benzer safhalarından geçtiği bilinmektedir. Eklerin oluşmasının birinci safhasında kelimelerin manalı ve gramer vazifeli şekilleri aynı zamanda gelişmiştir. İkinci safhada esas manalı şekil ile birlikte konuşma sisteminde belirli bir fonksiyona sahip olan gramer vazifeli şekiller yüksek verim sağlayarak gelişmiştir. Böyle durumlarda çok anlamlı kelimeler müstakil iki sesteşe bölünür. Onlardan birisi manalı, ikincisi ise, gramer vazifeli şekil alır.

Bütün bu söylenenlerden, sadece Türk dillerinde değil, bize akraba olmayan başka dillerde de, eklerin oluşma ve gelişme evriminin çok zor bir süreç olduğundan dolayı, hâlâ net bir çözümü bulunmayan problemlerden sayılmakta olduğunu görmekteyiz. Bazı bilginler eklerin müstakil kelimelerden türediği fikrindeyse, bazıları da eklerin gelişme evriminin iki yolunu göstermektedir. Onlar: 1) Kendi manasını kaybedip ek hâlini alan manalı kelimeler; 2) Çekimle, yani, tek heceli bir veya birkaç ekin bitişik şekil almasının netice-sinde ortaya çıkan türemiş eklerdir.

S. Petersburg dil bilimciler ekolünün temsilcisi, ilk Kazak dil bilimcisi, Prof. H. K. Jubanov, zamanında eklerin gelişmesindeki iki yolu da desteklemiştir. Fakat kendisi eklerin gelişme evriminin birinci yolunu (yani, eklerin müstakil kelimelerden türediğini) incelemiş ve net deliller ile kanıtlamıştır.

⁷ Yunusalıyev B. M., *Kirgizskaya Leksikologiya*, Frunze, 1959, s. 34.